

УДК 159.9.351

Формування психологічної готовності правоохоронців до професійної діяльності в освітньому процесі
ВНЗ МВС

Чепела С.П.

Автор рассматривает в статье готовность к профессиональной деятельности как интегральное образование личности специалиста, которое является результатом подготовки к конкретным аспектам этой деятельности и сочетает в себе когнитивный, операционно-действенный, мотивационный, эмоционально-волевой компоненты, а также: знания, умения, навыки, личностные качества, адекватные требованиям деятельности. Автор подходит к формированию психологической готовности через формирование всех ее компонентов. Формирование психологической готовности курсантов к будущей правоохранительной деятельности рассмотрено в контексте проблем психологической науки, связанных со свойствами личности, ее психическими состояниями, потенциальными возможностями, обуславливающими успешность выполнения профессиональной деятельности.

Ключевые слова: психологическая готовность, образовательный процесс, когнитивный, операционно-действенный, мотивационный, эмоционально-волевой компоненты, знания, умения, навыки, личностные качества.

Автор розглядає в статті готовність до професійної діяльності як інтегральне утворення особистості фахівця, яка є результатом підготовки до конкретних аспектів цієї діяльності і поєднує в собі когнітивний, операційно-дієвий, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти, а також: знання, вміння, навички, особистісні якості, адекватні вимогам діяльності. Автор підходить до формування психологічної готовності через формування всіх її компонентів. Формування психологічної готовності курсантів до майбутньої правоохоронної діяльності розглянуто у контексті проблем психологічної науки, пов'язаних із властивостями особистості, її психічними станами, потенційними можливостями, що обумовлюють успішність виконання професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна готовність, освітній процес, когнітивний, операційно-дієвий, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти, знання, вміння, навички, особистісні якості.

In the article the author considers ready for professional work as an integral formation of professional's personality, which is the result of preparation for specific aspects of the work combines cognitive, operational and effective, motivational, emotional and volitional components, as well as: knowledge, skills, personality quality requirements of adequate activity. The author comes to the formation of psychological readiness through the formation of all its components. Forming of students' psychological preparing to future law-enforcement activity is considered in aspects of problems of psychological science, deals with the properties of personality, its mental conditions, potential possibilities, stipulating success of professional activity.

Keywords: psychological readiness, educational process, cognitive, operational and activity components, motivational, emotional and volitional components, knowledge, skills and personal qualities.

Трансформація цілей професійної освіти, що відбувається в Україні, пов'язана з глобальним завданням забезпечення входження людини у професійне співтовариство та продуктивної адаптації до його вимог. Це викликає необхідність постановки питання про більш повний, особистісно і соціально інтегрований результат освіти. У сучасних наукових дослідженнях акцент робиться не тільки на оволодінні майбутнім фахівцем професійними знаннями, вміннями та навичками, але й на формуванні особистості самого курсанта або студента (О.М. Бандурка, О.В. Землянська, Е.Ф. Зейер, С.О. Клімов, М.В. Левченко, С.Д. Максименко, О.І. Мешко, В.О. Моляко, О.Г. Мороз, О.І. Пенькова, О.І. Федренко та ін.). Професійне становлення майбутнього спеціаліста вчені розглядають у єдності його професійної і психологічної сторін. Зокрема, від випускників ВНЗ МВС суспільство очікує сміливого творчого мислення, чіткого розуміння цілей державотворення, широкої професійної ерудиції, толерантності, високої культури і суспільної активності. Зміст освітнього процесу у вищій школі МВС має включати формування цих якостей у майбутніх правоохоронців.

Питання формування готовності курсантів до майбутньої правоохоронної діяльності є окремою проблемою загальної системи підготовки спеціалістів та її психологічного забезпечення, вони акумулюють аспекти психологічної науки, пов'язані із властивостями особистості, її психічними станами, потенційними можливостями, що обумовлюють успішність професійної підготовки. Якість підготовки правоохоронних кадрів залежить не тільки від зорієнтованості курсантів на майбутню професію, але і від наближення їх особистісних рис до сучасних вимог професійної діяльності [1].

М.І. Дьяченко та Л.О. Кандибович у 1976 році запровадили поняття «психологічна готовність до діяльності» у дослідженнях з інженерної психології та психології праці. Основним аргументом для введення даного поняття стала необхідність виділення із сукупності чинників, що зумовлюють продуктивність діяльності, психологічного компонента, який за певних умов відіграє вирішальну роль в опануванні тим чи іншим видом діяльності. Готовність як передумова для виконання будь-якої діяльності, відзначали автори, є водночас і її результатом [3].

У відповідності до змісту і конкретних завдань, які розв'язуються суб'єктом трудової діяльності, готовність поділяється на ситуативну, що детермінована відповідними психічними станами, і сталу, що відзначається стабільними властивостями (особливостями) особистості. Чинники, що зумовлюють залежність ефективності діяльності від довготривалої, фіксованої готовності, стали предметом дослідження багатьох психологів. Введення в психологію поняття готовності пов'язувалося з необхідністю визначення рівня можливостей людини до ефективного здійснення того чи іншого виду трудової діяльності.

Багато дослідників розглядають готовність як інтегральне особистісне утворення. В науковій літературі вона має різні назви: загальна (А.О. Деркач, О.О. Ісаєв, Є.С. Романова); довготривала готовність (М.І. Дьяченко, Л.О. Кандибович, М.Д. Левітов); підготовленість (В.О. Крутецький, М.В. Левченко, С.Д. Максименко, О.Г. Мороз, Т.Д. Щербан й ін.). Готовність як підготовленість - такий ракурс проблеми простежується також у роботах М.І. Дьяченка, Л.О. Кандибович, С.Д. Максименка, А.Ц. Пуні, С.В. Терещука, Т.Д. Щербан та ін. Готовність розглядається даними науковцями в безпосередньому зв'язку з формуванням, розвитком і вдосконаленням психічних процесів, станів, якостей особистості, необхідних для успішного виконання діяльності.

Проблема характерологічних особливостей готовності до професійної діяльності досліджується у декількох аспектах: через вивчення змістової характеристики поняття "загальна готовність до праці" (Г.О. Асмолов, С.Д. Максименко, К.К. Платонов, С.Л. Рубінштейн, Д.М. Узнадзе та ін.); шляхом розробки структури готовності (Ф.М. Гоноболін, Є.О. Клімов, В.О. Крутецький, Н.Ф. Кузьміна, М.В. Левченко, А.К. Маркова та ін.); через аналіз структурних компонентів і показників готовності до професійної діяльності (Г.О. Балл, А.О. Деркач, М.В. Папуча, А.Ц. Пуні, В.А. Семиченко, В.О. Слатьонін, ін.); через визначення рівнів сформованості психологічної готовності (М.Й. Боришевський, А.Д. Ганюшкін, М.І. Дьяченко, Є.О. Калінін, Л.О. Кандибович, Л.В. Кондрашова, О.М. Коропецька, Л.Е. Орбан, О.І. Мешко, ін.); шляхом пошуку критеріїв готовності та розробки на їх основі психологічної моделі професіонала (Е.М. Іванова, Є.С. Чугунова, ін.) тощо.

У ряді досліджень готовність постає у двох формах: довготривала (детермінує типові форми поведінки за рахунок психічних утворень особистісного рівня) (Л.П. Буєва, А.О. Деркач, І.С. Кон, О.О. Ісаєв, В.О. Крутецький, ін.); та короточасна (обумовлюється перебігом психічних станів в певних ситуаціях).

Готовність до того чи іншого виду діяльності М.І. Дьяченко і Л.О. Кандибович визначають як цілеспрямований прояв особистості. Це психологічне явище вони розглядають з двох позицій: психічний стан (тимчасова, або ситуативна готовність) і як характеристику особистості (довготривала або загальна). Тимчасова готовність - це актуалізація, пристосування всіх сил, створення психологічних можливостей для успішних дій в даний момент. Довготривала готовність - це набуті установки, знання, навички, вміння, досвід, якості і мотиви діяльності. Єдність і взаємозалежність цих видів готовності полягає в тому, що дієвість довготривалої готовності визначається її функціональним компонентом - тимчасовою готовністю. Виникнення ж тимчасової готовності як стану визначається довготривалою готовністю і може включати в себе її елементи. (М.Д. Левітов, В.М. Пушкін, Л.С. Нерсесян та ін.). У процесі трудової діяльності, стверджують М.І. Дьяченко та Л.О. Кандибович, проявляються як стійкі особистісні особливості людини (переконавання, погляди, риси характеру і т.д.), так і ситуативні психічні стани, пов'язані з трудовим процесом (спостережливість, зібраність, задоволення тощо). Стан готовності - це "налаштування", активізація і «підстроювання» можливостей особистості до успішних дій в даний момент; внутрішня налаштованість особистості на належну поведінку при виконанні навчальних і професійних завдань.

Дослідження проблеми психологічної готовності набули широкого розмаху з середини 80-тих років. Досліджувались такі напрямки, як управління (проблема лідерства), міжгрупові та інтергрупові стосунки (проблема комунікабельності - деструктивності), проблеми готовності людини до роботи в нових умовах тощо.

Місце і функції внутрішньої установки в структурі діяльності суб'єкта визначив О.Г. Асмолов. Він розробив теорію ієрархічної природи установки як механізму стабілізації діяльності. У відповідності із об'єктивними факторами у ситуації діяльності (мотиви, ціль та умови здійснення дії) і змістом, який відкривається при вивченні діяльності у плані свідомості, О.Г. Асмолов виділив чотири рівні настановлювальної регуляції діяльності людини: рівні змістової, цільової і операційної установки і рівень психофізіологічних механізмів-реалізаторів установки в діяльності. На якому б рівні і в яких би своєрідних формах не виявлялася установка, її головною функцією є те, що вона визначає стійкий, послідовний, цілеспрямований характер протікання діяльності, виступає як механізм стабілізації діяльності, який дозволяє зберегти спрямованість дій у ситуаціях, що змінюються.

У своїх дослідженнях О.П. Саннікова здійснила цікаву спробу узагальнити результати досліджень проблеми особистісного "начала" (професійно-важливих якостей особистості). Серед власне професійних якостей автор вважає за можливе виділити ті, що мають, на її погляд, універсальний характер: відповідальність, самоконтроль, стривоженість, емоційна стійкість, схильність до ризику, тощо. Далі дослідниця виділила певні властивості, притаманні, зокрема, представникам соціологічних професій (психологу, актору, педагогу, тощо). Водночас авторка підсумовує, що "... величезна кількість можливих поєднань, варіаційних рис, які виділяються, робить неможливим дослідження особистості і її індивідуального становлення поза упорядкуванням їх у багаторівневу структуру особистості професіонала".

В.О. Крутецький стверджує, що готовність є синтезом особливостей особистості, які визначають її здатність до діяльності. Серед цих особливостей він виділяє активне, позитивне відношення до діяльності, здатність займатися нею; ряд характерологічних рис і стійкі інтелектуальні почуття; наявність під час діяльності сприятливих для її виконання психічних станів; певний фонд знань, вмінь, навичок у відповідній галузі; певні психологічні особливості в сенсорній і розумовій сферах, що відповідають вимогам даної діяльності. Аналізуючи готовність до правоохоронної праці, можна стверджувати, що вона

включає також емоційну стійкість, що забезпечує витримку і самовитримку; професійне мислення, тобто таке мислення, яке дозволяє проникати в причинно-наслідкові зв'язки, аналізувати власну діяльність, відшукувати наукове пояснення успіхів і невдач, передбачити результати роботи.

На двох рівнях готовність до професійної діяльності розглянула Є.С.Романова: загальну генералізовану особистісну готовність та "спеціальну" професійну готовність і трактувала це поняття як своєрідний синтез психологічних феноменів та понять на різних рівнях становлення професіонала. Говорячи про готовність в ракурсі професійної підготовки спеціаліста, на думку автора, необхідно враховувати і профпридатність суб'єкта до професійної діяльності, його спрямованість, професійну підготовленість, його психічні стани. Профпридатність передбачає оцінку рівня розвитку психічних функцій і професійних здібностей, доповнення їх спеціальними знаннями і особистим досвідом разом з розвитком загальної системи регуляції діяльності, формуванням систем цінностей; дозволяє говорити про підготовленість професіонала; сформованість систем мотивації і управління психічним станом, приводить до оцінки готовності професіонала до виконання конкретного професійного завдання.

У дослідженнях Л.В.Кондрашової професійна готовність передбачає високий рівень виконання професійних дій, який не можливий без певного рівня сформованості морально-психологічної готовності випускників вищої школи. Без певного рівня розвитку морально-психологічної готовності неможливо досягти якісних змін в професійній готовності спеціаліста, забезпечити творче виконання ним своїх професійних функцій і обов'язків. Моральний і психологічний аспекти розглядаються автором у тісному взаємозв'язку. Моральна сторона цього поняття характеризується комплексом якостей особистості, серед яких важливе місце займають: громадянськість, потреба працювати з повною віддачею сил на благо суспільства, почуття обов'язку, відповідальність, самостійність, наполегливість в досягненні поставлених завдань і мети, творче виконання професійних функцій, психологічний аспект готовності передбачає усвідомлення специфіки обраної професії, і особистісної придатності до виконання її функцій, намагання як найкраще оволодіти нею.

На думку М.В. Левченко, ' готовність до навчання та трудової діяльності містять в собі дві сторони: психологічну готовність та підготовленість. Психологічна готовність включає в себе: а) ідейно-політичну спрямованість; б) потребу у певній спеціальній діяльності і спеціальних знаннях, інтерес, любов до них; в) внутрішнє прийняття вимог діяльності; г) усвідомлення відповідності своїх особистих якостей вимогам діяльності; д) усвідомлену мотивацію особистих прагнень до даної спеціальності. Підготовленість включає в себе: а) глибоке знання наук, певний рівень розвитку; б) підготовленість у певній сфері знань; в) обізнаність у професійній діяльності, знання вимог спеціальності до особистих якостей і здібностей; г) уміння вчитися; д) морально-психологічну підготовленість.

У дослідженнях готовності до того, чи іншого виду діяльності обов'язково має місце структурний аналіз самої діяльності. Щодо навчально-творчої діяльності В.Г.Андреев виділив такі компоненти "блоки" творчих здібностей особистості студента: 1) мотиваційно-творча активність і спрямованість особистості; 2) інтелектуально-логічні здібності особистості, 3) інтелектуально-евристичні, інтуїтивні здібності; 4) моральні якості, які сприяють успішній навчально-творчій діяльності; 5) здатність до самоуправління особистості в навчально-творчій діяльності; 6) комунікативно-творчі здібності; 7) естетичні якості особистості, які сприяють навчально-творчій діяльності; 8) індивідуальні властивості, які сприяють успішній навчально-творчій діяльності.

Психологія формування готовності до професійної діяльності вивчалася рядом українських дослідників, зокрема: Г.О.Баллом, Г.С.Костюком, В.О. Моляко, М.Л.Смульсон та ін. [1,4,5,7]. Вони прийшли до висновку, що основою професійної готовності виступає комплексна здібність до діяльності певного типу. Г.О.Балл, П.С. Перепелиця в своїх дослідженнях вказують на те, що основу формування готовності до професійної діяльності слід вбачати не в розвитку операційно-технічних умінь та навичок, а в опорі на такий визначальний параметр готовності, як "комплексна здібність". Вона розглядається авторами як утворення, що складається з мотиваційної (схильність до певної діяльності) та інструментальної (інтелектуальні та емоційні механізми регуляції діяльності) сторін.

Значна увага дослідників зосереджена на вивченні процесу професійного становлення майбутнього правоохоронця, організації психологічної підготовки до правоохоронної праці в умовах навчального закладу. З одного боку професіоналізм - це інтегральна якість, властивість особистості, що формується у спілкуванні і діяльності, а з іншого - це процес і результат спілкування і діяльності. Можна визначити такі прояви готовності фахівця: позитивне ставлення до праці, певний рівень оволодіння професійними знаннями, вміннями та навичками, самостійність у розв'язанні професійних завдань, моральні риси особистості, розвиток здібностей до оперативної роботи, наявність професійної спрямованості особистості. Формування психологічної готовності має здійснюватись шляхом розвитку всіх структурних компонентів даної готовності в умовах спеціально організованого навчання, яке спрямоване не тільки на оволодіння теоретичними знаннями і практичними вміннями, а й на удосконалення психічних процесів, формування професійно важливих якостей.

Успішність професійної підготовки курсантів правоохоронних навчальних закладів має визначатися на кількох рівнях:

- предметному - засвоєння певної суми знань;
- операційному - формування вмінь, навичок практичної правоохоронної діяльності;
- емоційному - формування особистісного ставлення до законності, правових суспільних норм,

сприймання їх як власної цінності.

Дослідження особливостей формування професійної готовності не можливе без аналізу структури самої діяльності, урахування визначального впливу умов протікання професійної діяльності на зміст і структуру готовності спеціаліста до даного виду роботи. В.О. Моляко зазначає, що “формування психологічної готовності до праці повинне бути спрямоване на професійний рівень діяльності як на певний орієнтир, еталон майбутньої роботи, тобто і сам процес допрофесійної підготовки слід пов’язувати із виконанням не тільки професійних завдань, а й обов’язково таких, що є максимально наближеними до реальних виробничих умов.” [5] Важливою для виявлення і розуміння психологічних детермінант підготовки майбутніх спеціалістів до професійної діяльності є також теорія самоактуалізації (за К. Роджерсом і А. Маслоу).

Особливий інтерес викликають дослідження, що стосуються шляхів (методів, прийомів) формування готовності студентів і критеріїв (показників) її виміру (оцінювання). Як довготривалий процес, психологічна готовність формується за допомогою низки заходів: моделювання відповідної діяльності, складання професіограм, узагальнення експертних характеристик, дискусій, ігрових методів, лекційних і практичних занять тощо, а також формування готовності до роботи в складних (екстремальних, нештатних) умовах діяльності.

Теоретичною засадою, що мала б забезпечити розв’язання висунутих вимог, є принцип діяльнісного підходу, оскільки, лише на базі принципу діяльності, на думку більшості психологів, з’являється можливість досліджувати активність не лише як інтелектуальний розвиток людини, але і розвиток її як особистості. У відповідності з антропоцентричним, особистісно-орієнтованим підходом до проблеми професійної підготовки майбутніх спеціалістів цей процес розглядається О.П. Федик через “призму вивчення: особистісних характеристик студента в групі, його здібностей і якостей; рівня домагань студента, системи його ціннісних орієнтацій, мотивів, соціальних установок; його міжособистісних стосунків у групі, з метою визначення впливу самооцінки особистості в її професіональному становленні; взаємозв’язку психологічної готовності студента з його професійним становленням.

Професійне становлення правоохоронця є складним і тривалим процесом. Однією з умов забезпечення його ефективності виступає формування психологічної готовності до правоохоронної праці. Оскільки процес оптимізації навчальної роботи курсантів певною мірою стримується фактом індивідуальних відмінностей за низкою здатностей, які суттєво зумовлюють перебіг і рівень досягнення курсантом належного рівня професійної готовності, виникає проблема в попередній оцінці відповідних потенцій майбутнього фахівця ще на етапі його довузівського навчання. До проблеми прогнозування професійної діяльності спеціаліста зверталися Б.М. Андрієвський, В.А. Богданов, О.О. Бодальов, І.П. Волков, Б.С. Гершунський, І.А. Жданов, Л.Л. Кондрашова, Г.В. Лазутіна, М.М. Обозов, Л.П. Овсянецька, Є.І. Пронін, С.В. Приходнюк, Л.А. Регуш, Л.Г. Семушина, Є.С. Смирнова та ін. Накопичений досвід дозволяє, на думку окремих авторів, використати з цією метою ряд параметрів кількісного і якісного характеру. Серед численних чинників та існуючих недоліків у системі вузівської підготовки майбутніх правоохоронців чи не головнішою є проблема створення такої моделі особистості, яка відповідала б реаліям сьогодення, сучасним вимогам, що ставляться до навчання і виховання майбутнього спеціаліста. Стан розробки питання психологічної підготовки в правоохоронних вузах в багатьох дослідників викликає серйозне занепокоєння. Конвеєрне навчання, з орієнтацією на середнього курсанта, сприяє відтворенню особистості правоохоронця, який не в змозі вирішувати нестандартні професійні завдання. Нові вимоги до якості підготовки правоохоронця знайшли відображення в змістові і формах організації навчально-виховного процесу курсантів правоохоронних навчальних закладів, зокрема, в активній діяльності психологічних служб ВНЗ, у побудові курсів, спрямованих на формування у курсанта професійної спрямованості особистості. Внаслідок зрушень, що позначилися в моделях навчання і підготовки майбутніх спеціалістів, відбуваються суттєві зміни в цінностях, формах, методах освіти, її провідними цінностями стають: гуманізм взаємовідносин, свобода самовиявлення, культивування індивідуальності, творче самовиявлення тощо. Активно розвиваються емоційно-комунікативні способи інтенсивно-ігрового навчання, що забезпечують корегувальний, психорозвивальний ефект розкриття, особистісно-творчого потенціалу курсанта в процесі його підготовки до правоохоронної діяльності в певному соціальному мікросередовищі, в якому доцільно врахувати такі умови: створення атмосфери поваги серед учасників взаємодії; використання досвіду і знань учасників взаємодії; формування творчого, практично орієнтованого мислення; урахування рівня готовності до навчання, активності і самостійності; забезпечення співпраці, співучасті, порозуміння педагогів і курсантів.

Таким чином, можна зазначити, що більшість дослідників стоїть приблизно на однакових позиціях щодо формування психологічної готовності до професійної діяльності, вказуючи на важливість професійної мотивації, загальних і спеціальних знань, професійних вмій і навичок, професійно-важливих властивостей особистості. Готовність до правоохоронної діяльності передбачає утворення таких необхідних відносин, настановлень, професіональних знань та навичок, властивостей і якостей особистості, які забезпечують можливість майбутньому фахівцю свідомо і добросовісно, зі знанням справи виконувати свої професійні функції. Феномен психологічної готовності, функціонуючи в руслі окремого аспекту професійної діяльності і будучи обумовленим диференціацією завдань в рамках цього аспекту, має у кожному випадку конкретний специфічний прояв та структуру. Компонентна структура готовності, на нашу думку, обумовлюється структурою конкретної діяльності. Кожен із компонентів у

різних моделях має своє специфічне навантаження.

У нашій роботі ми розглядаємо готовність до професійної діяльності правоохоронця як інтегральне утворення особистості фахівця, яке є результатом підготовки до низки конкретних напрямків цієї діяльності і поєднує в собі когнітивний, операційно-дійовий, мотиваційний, емоційно-вольовий компоненти, а також: знання, вміння, навички, особистісні якості, адекватні вимогам діяльності. Формування психологічної готовності здійснюється шляхом формування усіх її компонентів, при домінуючій ролі того, чи іншого компонента, у залежності від виду діяльності, в умовах спеціально організованого навчання, що спрямоване на оволодіння теоретичними знаннями, практичними вміннями, розвиток функціональних процесів.

Література:

1. Балл Г.О. Формування готовності до професійної праці у контексті гуманізації освіти /Г.О. Балл, П.С. Перепелиця // Психологічні аспекти гуманізації освіти. Книга для педагога /За ред. Балла Г.О.- Київ-Рівне, 1996;
2. Бандурка А.М. Юридическая психология /А.М. Бандурка, С.П. Бочарова, Е.В. Землянская // Монография. Изд-е 2-е, доп. и перераб. – Харьков: Изд-во «Титул», 2006. – 750 с.;
3. Дьяченко М.И. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей вуза /М.И. Дьяченко, Л.А. Кандыбович. – Минск : Изд. БГУ, 1978. – 320 с.
4. Костюк Г.С. Професійне самовизначення як фактор формування особисті /Г.С. Костюк// - К.: Рад. школа, 1967.-№3.-С.17-18.
5. Моляко В.О. Психологічна готовність до творчої праці /В.О. Моляко// - К.: Знання. 1989.-48с.
6. Побірченко Н.А. Формування особистісної готовності учнів загальноосвітньої школи до підприємницької діяльності /Н.А. Побірченко// -К.:Знання, 1999.-286с.;
7. Смутьсон М.Л. Выявление психологической готовности к овладению профессией в УПК /М.Л. Смутьсон //Вопросы психологии. 1985. №5.-С.92-93.